

el-Cem‘u Beyne‘l-Fetvâ ve‘t-Takvâ fî Muhimmâti‘d-Dîni ve‘d-Dünyâ
(Sâ‘id b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Razî el-Hanefî, İstanbul: Mektebetül-İrşâd, 2020,
688 s.)

Arş. Gör. Yunus Sanır | ORCID: 0000-0003-1903-7244 | ynssnr@hotmail.com

Siirt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Ana Bilim Dalı, Siirt, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/05ptwtz25>

Öz

Disiplinler arası çalışmaların, ilim dünyası açısından bugün olduğu gibi geçmişte de değer gördüğü bilinen bir gerçektir. Nitekim İslam hukuku ve tasavvuf ilimleri arasında bulunan ilişkinin boyutu bu disiplinleri cem ederek kaleme alınan kitapları daha değerli hale getirmektedir. Gazzâlî'nin *İhyâ'sı* ile Şa'rânî'nin *el-Mizânü'l-Kübrâ* isimli eseri bu minvalde telif edilen kitaplara örnektir. Sâ'id b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Razî el-Hanefî'nin *el-Cem'u Beyne'l-Fetvâ ve't-Takvâ fî Muhimmâti'd-Dîni ve'd-Dünyâ* eserinde de hukuk-ahlâk ilişkisi takva ve fetva kavramları altında cem edilerek kaleme alınmıştır. Öte yandan hicri altıncı asır gibi erken bir dönemde neşredilmesi eserin değerini daha da artırmaktadır. Dünyada sadece Kastamonu El Yazmaları Kütüphanesi'nde 935 kayıt numarası ile bir nüshası bulunan eser, Mehmet Sadî Çögenli, Mustafa Kılıçlı ve İd Fethî Abdullahî tarafından tahkik ve neşredilmiştir. Kitap değerlendirmesini yapacağımız eser tahkikli haliyle İrşad Yayınevi'nden yayımlanan bu kitap olacaktır. Kitabı ilim dünyasına tanıtmaya amacıyla yapacağımız bu kritikte kitabı incelerken yapılan tahkik ile alakalı birkaç değerlendirmede de bulunmak yerinde olacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Tasavvuf, Takva, Fetva, Sâ'id b. Ahmed.

Atf Bilgisi: Sanır, Yunus. "el-Cem'u Beyne'l-Fetvâ ve't-Takvâ fî Muhimmâti'd-Dîni ve'd-Dünyâ". *Marifetname* 10/2 (Aralık 2023), 753-760.

<https://doi.org/10.47425/marifetname.vi.1383212>

Geliş Tarihi	30.10.2023
Kabul Tarihi	15.12.2023
Yayın Tarihi	31.12.2023
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Köreleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. (Yunus Sanır)
Benzerlik Taraması	Yapıldı – iThenticate
Etik Bildirim	marifetnameetikbildirim@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

al-Jam‘ Bayna al-Fatwā wa al-Taqwā fī Muhimmāt al-Dīn wa al-Dunyā
(Şā‘id b. Aḥmad b. Abī Bakr al-Rāzī al-Ḥanafī, Istanbul: Maktabat al-Irshād,
2020, pp. 1-688)

Res. Asst. Yunus Sanır | ORCID: 0000-0003-1903-7244 | yNSSnr@hotmail.com

Siirt University, Faculty of Theology, Department of Islamic Law, Siirt, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/05ptwtz25>

Abstract

It is a known fact that interdisciplinary studies were valued in the past as well as today in the scientific world. As a matter of fact, the dimension of the relationship between Islamic law and Sufi sciences makes the books written by combining these disciplines more valuable. al-Ghazālī’s *al-Ihyā* and al-Sha‘rānī’s work called *al-Mizān al-Kubrā* are examples of books written in this manner. In Şā‘id b. Aḥmad b. Abī Bakr al-Rāzī al-Ḥanafī’s work entitled *al-Jam‘ Bayna al-Fatwā wa al-Taqwā fī Muhimmāt al-Dīn wa al-Dunyā*, the relationship between law and morality was compiled under the concepts of al-taqwā (piety), al-fatwā. On the other hand, the fact that it was published as early as the sixth century AD further increases the value of the work. The work, of which there is only one copy in the world in the Kastamonu Manuscripts Library with registration number 935, was researched and published by Mehmet Sadi Çöğenli, Mustafa Kılıçlı, and ‘İd Fatḥī ‘Abd al-Laṭīf. We will criticize this book published by al-Irshād Publishing House in its original form. In this critique, which we will do to introduce the book to the scientific world, it would be appropriate to make a few evaluations regarding the investigation made while examining the book.

Keywords: Ḥuqūq al-Islām (Islamic Law), al-Taşawwuf (Mysticism), al-Taqwā (Piety), al-Fatwā, Şā‘id b. Aḥmad.

Citation: Sanır, Yunus. “al-Jam‘ Bayna al-Fatwā wa al-Taqwā fī Muhimmāt al-Dīn wa al-Dunyā”. *Marifetname* 10/2 (December 2023), 753-760.

<https://doi.org/10.47425/marifetname.vi.1383212>

Date of Submission	30.10.2023
Date of Acceptance	15.12.2023
Date of Publication	31.12.2023
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. (Yunus Sanır)
Plagiarism Checks	Yes – iThenticate
Conflicts of Interest	The author has no conflict of interest to declare.
Complaints	marifetnameetikbildirim@gmail.com
Grant Support	The author acknowledges that he received no external funding in support of this research.
Copyright & License	The author publishing with the journal retains the copyright to his work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

el-Cem'ū Beyne'l-Fetvâ ve't-Takvâ fī Muhimmâti'd-Dîni ve'd-Dünyâ

(Sâ'id b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Razî el-Hanefî, İstanbul: Mektebetül-İrşâd, 2020, 688 s.)

Hukuk-ahlak ilişkisini takva ve fetva kavramlarıyla inceleyen Sâ'id b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Razî el-Hanefî'nin "el-Cem'ū Beyne'l-Fetvâ ve't-Takvâ fī Muhimmâti'd-Dîni ve'd-Dünyâ" adlı eseri, Mehmet Sadi Çögenli, Mustafa Kılıçlı (öl. 2019) ve İd Fethî Abdullatif tarafından tahkik edilmiştir. Girişte müellifin kısa bir özgeçmişi verilmiştir. Bu kısımda, Hanefî tabakat kitaplarında müellif hakkında çok kısıtlı malumat bulunduğu belirtildikten sonra başta Kâtib Çelebi'ninki (öl. 1067/1657) olmak üzere birkaç tabakat kitabından müellif hakkında bazı bilgiler verilmektedir. Ardından Zâhid el-Kevserî'nin (1879-1952) müellif ve eseri hakkında verdiği bilgiler iktibas edilmiştir. Nitekim Kevserî eser hakkında şunları söylemektedir: "Kitap izahı uzun sürecek harika bir düzenle ilim, amel ve ahlakın kısımlarını ihtiva etmekte, bu imamın görüşünü fetvanın gereği, şu imamın görüşünü takvanın gereği kabul etmek suretiyle imamların ihtilafı görüşlerini uzlaştırmaktadır." Müellifin hocaları ve telif ettiği diğer eserleri zikredildikten sonra bazı şiirlerinden örnekler verilmektedir. Kitabın tahkik kısmına geçmeden önce yazma eserin bazı resimlerine yer verilmiştir. Netice olarak dirase kısmı olarak niteleyebileceğimiz bu kısım kanaatimizce yetersiz kalmıştır. Her ne kadar müellif ve eseri hakkında tabakat kitaplarında pek bir malumat bulunmadığı ifade edilse de, müellifin yaşadığı dönemin sosyal, siyasi ve kültürel özellikleri hakkında da bir bilgi yer almamaktadır. Bununla beraber eserin kaynakları, dili, müellifin yetkinliği hakkında da

bilgi verilmemektedir. Halbuki dirase denilen kısımlarda bu bilgilere az ve öz de olsa yer verilmesi önemli kabul edilmektedir.

Tahkik kısmında yazma eserin ilk ve son sayfalarının resimleri verildikten sonra kitabın mukaddimesi alışlagelmiş bir şekilde Allah'a hamd Hz. Peygamber'e salavat getirerek başlamakta ve kendisi tarafından yazılmış on bir beyitlik ilmi öven bir şiirle devam etmektedir. Sonrasında kitabın tertibi ve içeriği hakkında bilgiler veren müellif, kendisine yöneltilecek itirazlara cevaplar vererek mukaddimeyi sonlandırmaktadır.

Eser, mukaddimedeki kitap içeriğine dair verilen bilgilerden gördüğümüz kadarıyla müellifin “kutup” dediği, her birinde temel bir konuyu ayrıntısıyla ele alıp işlediği üç ana bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerde nelerden bahsedeceğini ayrı ayrı dile getirdikten sonra her kutbun alt başlıklarını tek tek açıklamıştır. Birinci kutupta ilimlere genel bir bakış mesabesinde olan on kısım, ikinci kutupta ilm-i zâhir de denilen İslam hukuku ile ilgili yirmi kısım son bölümde ise ilm-i bâtın olarak adlandırılan tasavvuf ile ilgili yirmi kısım bulunmaktadır. Üçüncü kutbun ilk yedi kısmının zikredilmesi ile mukaddime son bulmaktadır. Buradan yazma eserde devamının okunmadığı veya silindiği anlaşılmaktadır. İki ciltten müteşekkil olan yazma eserin ikinci cildinin kayıp olması diğer başlıkların neler olduğunu öğrenmemizi mümkün kılmamaktadır.

İlk bölümde genel hatlarıyla ilim konusu işleyen yazar, ilmin değeri, ilim öğrenmenin ve öğretmenin adapları, öğrenen ve öğreten kişinin edepi, akıl, ruh, kalp ve nefis gibi kavramlar penceresinden ilme ve ilimle ilgili konulara giriş yapmaktadır. Kendisinin ikinci kutup dediği bölümde ise fikhî incelerken klasik fıkıh kitaplarında ele alınan konuları kendi tarzıyla ele alan müellif her konuyu takva ve fetva boyutuyla

incelemektedir. İbadet konularından başlayarak muamelat ve ukubat gibi konuları da eserinde işleyen müellif, yirmi kısım halinde konuları ele almaktadır. Bu konulardaki ihtilafları birinin veya bazılarının fetva gereği, diğerlerinin ise takva gereği söylendiğini dile getirerek uzlaştırma yolunu tercih etmektedir. Kitap bu bölümün yedinci kısmı olan Kur'ân tilaveti ve edebi konusuyla sona ermektedir. Mukaddimesinde bu ve diğer bölümün içeriğinin başlık başlık verilmiş olması kitabın ikinci cildinin de olduğunu göstermektedir. Ne yazık ki eserin ikinci cildi kayıp olduğundan eser burada sona ermektedir. Kitabın bundan sonraki içeriği müellifin yazmış olduğu mukaddimedeki bilgiler üzerine tespit edilmektedir. Değerlendirmemizi incelemesini yaptığımız matbu kitapta olan kısımlar üzerinden yapmamız isabetli olacaktır.

Birinci kutbun birinci kısmında ilmin faziletleri konusunu işleyen müellif Kur'ân âyetleri, hadisler ve büyüklerin sözlerinden örnekler getirerek ilmin ne denli önemli olduğunu izah etmektedir. Yine bu bölümün ikinci kısmında ise ilmin çeşitlerinden, herkes için öğrenilmesi farz olan ilimlerden, herkesçe öğrenilmesi yasak olan ilimlerden ve insanlardan bazılarının öğrenmesinin hoş kabul edildiği ilimlerden fasıllar şeklinde bahsetmektedir. Hem âyetlerden hem hadislerden hem de fıkıh ulemasının sözlerinden örnekler verirken tasavvuf âlimlerinin de sözlerine yer vermektedir. Üçüncü kısımda ise fıkhıdaki dört mezhep imamının hayatlarından ve ihtilaf sebeplerinin hususiyetlerinden örneklerle bahsetmektedir. Bu kısımda dikkatimizi çeken bir husus ise yazma eserde yerinden kopmuş ve kitabın sonuna konmuş olan bir sayfanın İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe ile ilgili olmasına rağmen onun menakıbının anlatıldığı ilgili yere (s. 107) değil de, bölüm sonunda (s. 125) yer verilmiş olmasıdır. Dördüncü kısımda ise dünya ve din uleması

başlığı altında âlim bir kişinin nasıl olması ve nelere dikkat etmesi gerektiğini açıklamaktadır. Beşinci kısımda öğrenme ve öğretmenin faziletinden, vaaz etmenin ve eğitimin hedeflerinden bahseden müellif altıncı kısımda öğrenen ve öğreten kişilerin gözetmesi gereken hedefler, yedinci kısımda akıl ve onun şerefi, hakikati, kısımları, sekizinci kısımda ruh ve ne manaya geldiği, dokuzuncu kısımda kalp ve ilginçlikleri, onuncu kısımda ise nefis ve onunla ilgili olan şeyler hakkında bilgi vermektedir.

Müellifin ikinci kutup dediği ikinci bölüm mukaddimedede bahsettiği yirmi kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda taharet, abdest, teyemmüm, mest, istinca ve hayız vd. kadın hallerinden bahsetmektedir. İkinci bölümün ikinci kısmında namaz ve onunla ilgili önemli konular başlığı altında namaz ile ilgili konuları işlemektedir. Üçüncü kısımda zekât ile ilgili meseleleri, dördüncü kısımda oruç ve orucun zâhiri ve bâtını şartları, beşinci kısımda hacla ilgili konuları, altıncı kısımda cihad ile ilgili konuları, yedinci kısımda Kur'ân okuma ve Kur'ân okumanın faziletleri ile ilgili konuları incelemektedir. Yazma eserin birinci cildinin buraya kadar olmasından dolayı elimizdeki kitap da burada son bulmaktadır. Öte yandan muhakkikler tarafından matbu kitabın sonuna kaynakça ve fihrist eklenmiştir. Sadece kutup ve kısım başlıklarının verildiği fihrist kanaatimizce yetersiz kalmıştır.

Alışılmış fıkıh kitaplarından farklı olarak konulara, örneğin; abdestin farzları, sünnetleri ve adapları başlıklarıyla değil de abdestin hikmetlerinden, şerefinden ve faziletinden, bu konuda âyet, hadis ve İslam ulemasının sözleriyle başlayan müellif, sonraları abdestle ilgili fikhî ihtilaflara yer vermiştir. İttifak edilen konulara değinip ihtilaflı

meselelerde de ittifak edenlerin kimler olduğunu “ikisinin yanında, üçüne göre” gibi ifadelerle belirtmektedir. Bunların kim olduklarını zikretmemesine karşın, muhakkiklerin bu kişilerin kimler olduğunu açıklayıcı dipnotlar vererek belirtmeleri gerektiğini, bunun da terk edildiği görülmektedir. Bununla beraber müellif, ihtilaf edenlerin ise kimler olduğunu ismen zikretmiştir.

Kitapta fikhî konulardaki ihtilafları takvaya uygunluk veya fetvaya uygunluk bakış açısıyla ele alan yazar hem fikihta hem de tasavvufta yetkin olduğunu ortaya koymaktadır. Yazar fikhî ihtilafların sebebinin İslam âlimlerinin takva ve fetva bakış açısından kaynaklandığını delilleriyle ortaya koymaktadır. İdeolojik bir kaygıdan uzak olan müellif, her zaman başvurulacak bir başucu kitabı yazmayı esas almıştır. Yazarın ulaşmaya çalıştığı muhatap kitlesi ise her kesimden Müslümanlar, İslam hukukuyla ilgilenenler ve aynı zamanda tasavvuf ilmine merak duyan kişiler olmuştur. Müellif iddialarını âyet, hadis ve ulemanın sözleriyle desteklemiş, gayet açık bir şekilde kendi özgün tarzıyla meramını anlatmış ve ihtilaflar ve elde ettiği bilgilerin sonunda kendi görüşünü ortaya koymuştur. Birincil kaynakları kullanmayı ve aynı zamanda tâli kaynakları da kullanmayı göz ardı etmeyen yazar günümüz manada intihal olabilecek herhangi bir gayri ahlaki duruma da düşmemektedir. Yazıldığı devre göre alışlagelmiş telif şartlarını yerine getiren müellif ortaya koyduğu eserin işlevli ve faydalı olmasını mümkün kılmıştır. Tahkik edilen eserde birçok yerde yazım hatası bulunmasına karşın diğer baskılarda bu hataların asgariye inmesini ümit ediyoruz.

Bir kitabın tahkik edilmesinde izlenen yolların başında eserin birden çok mahtut nüshasına ulaşarak aslı hüviyetine uygun bir şekilde ortaya konulması gelmektedir. Ulaşılan eserlerden birisinin müellifin

kendi el yazma eseri olması tahkiki değerli kılan bir kriter olmuştur. Elimizdeki eserin tek bir yazma nüshasının bulunması, başka bir nüshanın bulunmaması tahkik açısından aleyhte olabilecek bir durum ise de, yazma eserin müellif nüshası olması bu tahkiki değerli hale getirmiştir. Kitabın isminin ve yazarının isminin doğru bir şekilde ortaya konması da tahkik edilen eser yazma eser için önemlidir. Müellif birinci cildin sonunda kitabın ismini zikrettikten sonra birinci cildinin sona erdiğini ve bundan sonra ikinci kutbun sekizinci kısmı olan nikah, talak ve kölelik ve benzeri konularla devam edeceğini ve isminin de Sâ'id b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Razî el-Hanefî olduğunu ve hicrî 570 yılı Zilhicce ayının başlarında olduğunu açıkça beyan etmektedir.

Eserin mevcut baskısı, nadir bir yazmanın gün yüzüne çıkarılması adına değer arz etmektedir. Sonraki baskılarda eserin geniş bir fihriste kavuşturulması, dizin eklenmesi, başta şiirler olmak üzere alıntılanan ifadelerin kaynaklarına referans verilmesi ve kitabın genelinde olan yazım hatalarının minimuma inmesi durumunda niteliğine katkı sunulmuş olacaktır. Kayıp olan cildin de bulunarak eserin ikmale ermesi temennimizle aynı konuda Şa'rânî'nin (ö. 973/1565) *el-Mizân*'ından asırlar evvel telif edilen bu kitabın nice akademik araştırmalara konu olacağını düşünmekteyiz.